

Лапченко А. С.,

кандидат історичних наук,

Харківський національний технічний університет

сільського господарства імені Петра Василенка

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Слід наголосити, що прийняті у Речі Посполитій «Статті для заспокоєння руського народу» 1632 р., а також «Ординація війська Запорозького реєстрового» 1638 р. не зупинили, а навпаки, сприяли подальшому наступу польських феодалів. Тому напередодні народно-визвольної війни соціально-економічні, політичні та національно-релігійні суперечності в Україні значно загострилися. Війна українського народу за своєю суттю і рушійними силами була антикріпосницькою, антифеодальною, а за політичною спрямованістю – народно-визвольною.

7 серпня 1649 р. у Зборіві відбулися українсько-польські переговори, де козацька старшина висунула 18 вимог. 8 серпня 1649 р. була обнародована «Декларація його королівської милості війську Запорозькому», яка отримала назву Зборівська угода. У спеціальному привілеї король підтвердив усі попередні права та вольності козацтва. Таким чином, з укладанням Зборівської угоди відбулося правове визнання української державності на території трьох воєводств – Київського, Чернігівського і Брацлавського. Будівничими цієї держави стали українська шляхта і козацька старшина.

Ознаками Української козацько-гетьманської держави були: наявність власної території, незалежна публічна влада, наявність фінансово-податкової системи, права і судочинства.

Необхідно зазначити, що при формуванні Козацької держави враховувався досвід військової полково-сотенної організації Запорозької Січі, яка була перенесена на визначені території і стала єдиною політично-адміністративною, військовою і судовою владою в Україні. Публічна влада складалася з трьох урядів: генерального, очолюваного гетьманом, полкового і сотенного, який у свою чергу у військовому відношенні поділявся на курені по 20-30 козаків у кожному. Генеральний уряд був вищим розпорядчим, виконавчим і судовим органом держави. Вищим органом влади формально вважалася військова рада. Але вона не була постійно діючим органом і скликала для вирішення найважливіших питань: ведення війни, обрання генерального уряду тощо.

Гетьман України був правителем України, главою генерального уряду. Він мав широкі владні повноваження – законодавчі, виконавчі, судові, скликав ради.

Вища судова інстанція – Військова (козацька) рада. В умовах становлення держави в 1648 р. розпочався складний процес еволюції загальної військової ради з органу козацького самоврядування у найвищий державний орган козацької України до компетенції ради належало розв'язання найголовніших питань внутрішньої і зовнішньої політики, а також обрання гетьмана і генеральної старшини. Оскільки вона формою прояву прямої демократії, в її роботі брали участь десятки тисяч осіб (козаки, покозачене суспільство, часто представники духовенства). Нерідко під час обговорення мало місце протистояння різних поглядів, що інколи переростало у зіткнення (Ніжинська «чорна» рада 1663 р.). з 1649 р. відбувається перетворення генеральної ради на представницький орган, участь у роботі якого брали не всі козаки, а лише гетьман, генеральні старшини, полковники, сотники й обрані від кожної сотні делегати (від двох до двадцяти осіб); інколи запрошувалися представники від міщан та духовенства (загальна кількість ради сягала 2-4 тис.).

Занепад з 1649 р. ролі генеральної ради водночас супроводжувався зростанням значення старшинської ради, засідання якої відбувалося або у формі зібрання генеральних старшин і полковників, або у формі проведення старшинського з'їзду. До компетенції старшинської ради належало розв'язання найважливіших питань політичного життя, зовнішньої політики, регулювання зборів податків, використання земельного фонду держави. Вона приймала також ухвали, що мали силу закону й відігравала важливу роль на початковому етапі процедури обрання гетьмана.

Уряд складався з генеральної старшини, яка очолювала окремі галузі управління. Генеральний обозний був другою посадовою особою в державі після гетьмана, відав артилерією, зведенням оборонних споруд. Генеральний осавула займався скликанням генеральної ради, підтриманням дисципліни в армії, складанням козацьких реєстрів, організовував супровід іноземних послів. Генеральний бунчужний охороняв знаки гідності гетьманської влади; генеральний писар опікувався зовнішніми відносинами, зберігав державну печатку, візував документи уряду, виконував доручення глави держави. Генеральний суддя очолював найвищий судовий орган, який був апеляційною інстанцією для полкових і сотенних судів, а справами скарбниці відав генеральний підскарбій.

Помітну роль відігравала рада генеральної старшини (обозний, писар, два судді і два осавули), що становила постійно діючу структуру. Вона займалася розв'язанням зовнішньополітичних термінових і таємних справ, здійснювала повсякденне адміністративно-господарське управління країною, виконувала функції генерального штабу, організовувала і контролювала збір податків і мита. В період гетьманування Б.Хмельницького виконувала дорадчу функцію, пізніше перетворилася на важливий орган законодавчої, виконавчої і судової влади.

Козацьке військо мало чітку організацію і складалося з полків (полк – від 5 до 20 тис. козаків), полк поділявся на сотні (від 200 до 250 козаків), а сотні

Українське державотворення: історичний аспект

– на курені (до 30 чол.). В часи Козацької держави військова служба була безкоштовною. Козаки жили за рахунок визволених колишніх королівських і панських земель. Частина цих земель залишалася для загальновійськових потреб, так звані «рангові» землі діставала козацька старшина, а деякі землі призначалися для утримання артилерії. Військо сплачувало державні податки, які визначав державний скарб (казна). Військовими доходами відала генеральна скарбова канцелярія, очолювана генеральним підскарбієм. У його підпорядкуванні були комісари в полках і комісарські десятники в сотнях. Необхідно звернути увагу на те, що з визволенням України з-під влади Речі Посполитої та утворенням самостійної держави її фінансова політика набула суверенного характеру. Так, податки збиралися з селян і міських жителів, козаки від податків звільнялися. Податками також відав генеральний підскарбій. Значні доходи державі давали податки з меду, горілки, пива, різних промислів. Товари, імпортовані в Україну, обкладалися ввізним митом.

Зазначимо особливості української державності: виборність органів публічної влади, значна роль колективних органів (військових рад). Саме в цих особливостях були закладені основи республіканської форми правління.